

відтворення їхніх особливостей. Найважливішою умовою саморозвитку вчителя є соціально-перцептивний вид рефлексії, пов'язаний із процесом пізнання педагогом тих, хто навчається, переосмисленням, переперевіркою своїх власних уявлень, думок про учнів [11; 13].

Для успішної підготовки вчителя є потрібним здійснення рефлексії та контролю за наступними напрямками: систематичний контроль (шляхом збору інформації); самоконтроль за рівнем сприйняття навчального матеріалу, його практичним упровадженням; аналіз (шляхом математичної обробки результатів) за результатами форм контролю, що застосовувалися.

Такий підхід під час підготовки вчителів має дозволити корегувати подальшу роботу зі слухачами, поетапно, цілеспрямовано, системно підготувати вчителя до роботи з обдарованими учнями.

Наступним кроком у нашому дослідженні має стати перевірка основних компонентів концепції підготовки вчителів до роботи з обдарованими учнями у процесі практичної діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти: обласного інституту та районних (міських) методичних кабінетів

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Афанасьєва В. С. Формування психологічної готовності педагогів до роботи з обдарованими школярами [Електронний ресурс] / В. С. Афанасьєва // Матер. Всеукр. науково-практ. конфер. "Підготовка педагогічних кадрів до роботи з обдарованими школярами в системі післядипломної педагогічної освіти" [м. Рівне, 22–23.11.2007 р.]. – Режим доступу: <http://www.roippo.rivne.com/>.
2. Білик Н.І. Обдаровані діти: виявлення і досвід розвитку / Н.І.Білик, В.Ф.Моргун, Н.В.Настенко // Завуч. – 2000. – № 6. – Наша вкладка. – С. 1–8.
3. Даниленко Л.І. Зміст післядипломної освіти в інноваційному полі перетворень / Л.І. Даниленко, В.Ф. Паламарчук. – Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 1. – С. 16–21.
4. Демченко В. В. Підготовка педагогічних кадрів до роботи з обдарованими дітьми в умовах інституту

післядипломної освіти [Електронний ресурс] / В. В. Демченко // Матер. Всеукр. науково-практ. конфер. "Підготовка педагогічних кадрів до роботи з обдарованими школярами в системі післядипломної педагогічної освіти" [м. Рівне, 22–23.11.2007 р.]. – Режим доступу: <http://www.roippo.rivne.com/>.

5. Ильин Е. П. Мотивации и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
6. Квадріціус Л. В. Професійна самоосвіта вчителя / Л. В. Квадріціус // Управління школою. – 2006. – № 13. – С. 35–38.
7. Корецька Л. В. Підготовка вчителів до роботи з обдарованими учнями : [навч.-метод. посіб. для сист. післядипл. освіти] / Л. В. Корецька, О. Е. Жосан. – Кіровоград : КОШПО ім. В.Сухомлинського, 2008. – 137 с.
8. Левитес Д. Г. Автодидактика: теория и практика конструирования собственных технологий обучения / Д. Г. Левитес. – Москва–Воронеж : НТК-ЛСК, 2004. – 320 с.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев – М. : Смысл-Академия, 2004. – 352 с.
10. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1996. – 123 с.
11. Панок В. Г. Психология життєвого шляху особистості : [монографія] / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.
12. Сень Л. В. Формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх педагогів / Л. В. Сень // Професійні компетенції та компетентності вчителя : зб. наук. праць за матер. регіональн. наук.-практ. семін. 28–29 листоп. 2006 р. / Тернопільський націон. пед. університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – С. 14–16.
13. Сластенин В. А. Рефлексивная культура и профессионализм учителя (на базе формирования у будущих педагогов в пед. ВУЗе) / В. А. Сластенин // Педагогическое образование и наука. – 2005. – № 3. – С. 37–42.
14. Устинова Н. Технологічні особливості розвитку творчого потенціалу вчителя у системі післядипломної педагогічної освіти / Н. Устинова. – Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 1. – С. 37–40.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жосан Олександр Едуардович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки і психології Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського.

Коло наукових інтересів: теорія і методика виховної роботи; історія і сучасний стан підручникотворення; технологія апробації шкільної навчальної літератури; підготовка вчителів до викладання християнської етики.

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

Олена КАРАМАН (Луганськ)

У статті розкриваються основні напрями реформування пенітенціарної політики України як основи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у взаємозв'язку кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої підсистем.

В статтє раскрываются основные направления реформирования пенитенциарной политики Украины как основы социально-педагогической работы с

несовершеннолетними осужденными во взаимосвязи уголовно-правовой, уголовно-процессуальной и уголовно-исполнительной подсистем.

Ключові слова: пенітенціарна політика, неповнолітні засуджені, соціально-педагогічна робота.

Загальновідомо, що зрілість кожного суспільства визначається ставленням до соціально уразливих категорій населення, до

яких можна віднести й людей, які знаходяться в місцях позбавлення волі. Якщо говорити про пострадянський простір, то багатьом країнам СНД у цій сфері властива ситуація, яка характеризується соціально занедбаністю такої категорії населення. Починаючи розробку теоретичних основ соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України, нас зацікавило питання: який курс обрала й здійснює держава у галузі пенітенціарної політики стосовно неповнолітніх, адже саме вона визначає зміст і напрями діяльності пенітенціарних установ та установ і організацій, що з ними взаємодіють. Тому метою даної статті стало дослідження основних напрямів реформування пенітенціарної політики України щодо неповнолітніх як основи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими.

Упродовж багатьох років пенітенціарна система України була повністю закритою для державного і громадського контролю, що не давало ані владним структурам, ані суспільству уявлення про характер її діяльності та серйозні порушення прав наших співгромадян, які з різних причин відбували покарання в закритих установах. Першим кроком реформування кримінально-виконавчої системи України став 1996 рік, коли після прийняття у 1995 році України в Раду Європи європейськими експертами було проведено вивчення чинного законодавства України та його практичного застосування у 22 установах виконання покарань. За наслідками цього візиту в січні 1997 року Радою Європи була обнародована доповідь „Оцінка тюремної системи України” з конкретними рекомендаціями щодо подальшого реформування системи виконання покарань. Одними з перших, хто почав висвітлювати питання реформування пенітенціарної політики в Україні на сторінках наукових видань, були О. Беца, В. Синьов, Г. Радов, В. Львовчкін, Р. Калюжний, І. Сергєєв, О. Романенко, М. Яцишин, А. Червеняк, Н. Калашник, В. Россіхін та інші. Першочерговою проблемою стало визначення самого поняття пенітенціарної політики. Після довготривалих обговорювань учені (М. Яцишин, Р. Калюжний, І. Сергєєв, О. Пташинський, Г. Радов та ін.) все ж таки приходять до майже одностайної думки та виводять поняття пенітенціарної (кримінально-виконавчої) політики з найбільш узагальненого відносно до нього поняття – кримінальна політика, яка має три складові: кримінально-правова, кримінально-процесуальна та кримінально-виконавча політики. *Кримінально-правова політика* – це напрям діяльності законодавчих і правозастосовчих органів зі створення кримінального законодавства,

криміналізації та декриміналізації, пеналізації і депеналізації, диференціації кримінальної відповідальності. *Кримінально-процесуальна політика* – напрям діяльності правотворчих і правозастосовчих органів зі створення й застосування форм реалізації кримінального закону на всіх етапах його дії. *Кримінально-виконавча (пенітенціарна) політика* – це напрям діяльності державних і громадських органів у галузі виконання кримінальних покарань [1; 2; 3].

Пенітенціарна політика України стосовно неповнолітніх засуджених здійснюється в межах загальної політики і також розглядається науковцями у взаємозв'язку трьох складових: кримінально-правова (законодавство стосовно неповнолітніх), кримінально-процесуальна (судочинство у справах неповнолітніх) та кримінально-виконавча (система покарань неповнолітніх) політики.

Щодо першого напрямку, то Т. Гончар, І. Парфенович, досліджуючи чинне законодавство України щодо кримінального покарання неповнолітніх, зазначають, що система покарань для неповнолітніх має певні особливості. Із дванадцяти видів покарань, передбачених у ст. 51 Кримінального кодексу, до неповнолітніх можуть бути застосовані лише такі: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі. Дослідники роблять висновок про те, що порівняно з попереднім чинним законодавством України передбачено більш м'яке і гуманне покарання для неповнолітніх осіб, які вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості вперше, і стало суворішим для тих, хто вчинив особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням волі людини. Авторами доведено, що застосування такого виду покарання, як позбавлення волі, не може бути для неповнолітніх „звичайною мірою”, а повинно мати виключний характер, а його максимальний строк не повинен бути однаковим для повнолітніх і неповнолітніх злочинців; вказується на те, що при призначенні покарання неповнолітнім суд повинен враховувати більш широке коло обставин, ніж тих, які передбачені у Кримінальному кодексі України, у главі 36 Кримінально-процесуального кодексу України „Проведення в справах про злочини неповнолітніх” і роз'ясненні у Постановах Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 „Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність” та від 16 квітня 2004 р. № 5 „Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх”; стверджується, що наявність у чинному Кримінальному кодексі самостійного

розділу, який передбачає особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, дозволить суду сконцентрувати більше уваги на питаннях диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх з урахуванням їх психофізичного розвитку та інших особливостей.

Велику увагу дослідники приділяють реформуванню судової системи для неповнолітніх (друга складова пенітенціарної політики стосовно неповнолітніх). Так, Т. Гончар наголошує, по-перше, на необхідності створення окремих судів для неповнолітніх або запровадженні посади судді у справах неповнолітніх у складі загальних судів, як це передбачено Законом України „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” від 24 червня 1995 року; по-друге, на необхідності запровадження при загальних судах посади судових вихователів, як це передбачено зазначеним Законом, але ця посада досі не запроваджена, що значно знижує ефективність роботи судів щодо попередження злочинності неповнолітніх [4; 5].

Особливої уваги заслуговують праці Є. Павлової, які також присвячені питанням реформування судів для неповнолітніх, дослідженню сутності та змісту ювенальної юстиції та можливості її необхідності впровадження її в Україні.

Ювенальна юстиція – це система правосуддя стосовно неповнолітніх громадян до 18 років, центральним елементом якого є суд у справах неповнолітніх. Вона існує у світі понад 100 років. Піонером у цій справі є США, де у 1899 році було створено перший „дитячий суд” у Чикаго. Сьогодні існує кілька моделей ювенальної юстиції – англо-американська, континентальна, скандинавська.

Є. Павлова наголошує на тому, що крім звичних для нашої судової системи охоронно-каральних функцій, ювенальна юстиція повинна виконувати й *спеціальні функції*:

- *реститутивну* – розглядатися як відновне правосуддя. У цьому її принципова відмінність від сучасного дорослого правосуддя. Правосуддя у справах неповнолітніх має бути не каральним, а передовсім таким, що відновлює порушені права та свободи жертви злочину, потерпілої від правопорушення. Ювенальному суду мають бути підсудними всі справи, де потерпілим є неповнолітній;

- *реабілітаційну* – стосуватися дитини, яка стала жертвою жорстокого поводження або недбалого піклування, і неповнолітнього правопорушника, який має бути ресоціалізований. Для цього ювенальний суд має стати центром низки державних та

недержавних інституцій, програм і проєктів, які працюють з дітьми;

- *паціфікаційну* (примирення) – розв’язувати конфлікти, які не є правопорушеннями, шляхом порозуміння та взаємних поступок.

Ювенальна юстиція має бути своєрідним полем співпраці держави та інститутів громадянського суспільства з метою забезпечення кращого та безпечного майбутнього українських дітей.

Автор відзначає, що в останній час проблема запровадження елементів ювенальної юстиції в українське судочинство набула значної актуальності, принаймні на рівні широкого розголосу та підготовки кадрів для ювенальної юстиції з-поміж суддів та фахівців пенітенціарної системи. Наявність різних позицій і підходів до правосуддя неповнолітніх призводить до того, що сьогодні основне питання у цій сфері полягає вже не в тому, чи бути в Україні дитячій юстиції, а в тому, якою їй бути. Позитивним зрушенням, на думку дослідниці, є хоч і повільна, але доволі стійка трансформація системи правосуддя від превалювання каральної моделі правосуддя до реституційної та реінтеграційної моделей. Треба відзначити, що Україна вже зробила деякі кроки щодо втілення у життя прогресивних положень міжнародно-правових актів, що дає підстави вести мову про позитивні зміни у національному законодавстві. Так, відповідно до ст. 10 Закону України „Про охорону дитинства” дитина має право особисто звернутись до органу опіки та піклування, службу у справах неповнолітніх, інші уповноважені органи за захистом своїх прав, свобод та законних інтересів, а ст. 3 цього закону встановлює державні гарантії рівного доступу до безплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення прав дитини. Але, незважаючи на існування правових положень щодо таких органів у національному законодавстві, до цього часу в Україні відсутні спеціалізовані суди у справах неповнолітніх та судді, які спеціалізуються на веденні справ неповнолітніх, а кількість юристів, соціальних працівників, діячів громад та офіційних осіб, які працюють у цій сфері, дуже обмежена.

Одним із найважливіших кроків на шляху впровадження системи ювенальної юстиції в Україні стало створення робочої групи, до якої увійшли, крім представників державних органів (Верховний Суд України, Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура, Міністерство України у справах сім’ї, дітей та молоді та ін.), й представники Всеукраїнської Фундації „Захист прав дітей” та ЮНІСЕФ. Проєкт *Концепції ювенальної юстиції України*, запропонований Всеукраїнською Фундацією „Захист прав дитини”, взято за основу

Національної державної програми, покликаної охопити основні компоненти ювенальної юстиції з метою зміни парадигми правосуддя щодо неповнолітніх. Це означатиме еволюційну зміну системи кримінальних покарань на підставі широкого застосування технологій відновного правосуддя.

Програма передбачає комплексне впровадження основних складових ювенальної юстиції шляхом:

- створення ювенальних судів за вертикальним принципом;
- створення підґрунтя для реформи державної пенітенціарної політики;
- гуманного повороту в ювенальному судочинстві;
- зміни преференцій у судочинстві – поступовий перехід від виконання каральних функцій правосуддя до реституційних (відновних);

- нового погляду на жертву як важливого суб'єкта судового процесу;

- зміни чинного законодавства щодо неповнолітніх (демократизація судочинства, підвищення компетентності та професіоналізму працівників правоохоронних та інших державних органів, що опікуються неповнолітніми, застосування принципу використання неюридичних знань (психологія та педагогіка) в українському ювенальному судочинстві) [6].

Третій напрям реформування пенітенціарної політики стосовно неповнолітніх – зміна парадигми діяльності спеціальних виховних установ, у яких відбуваються покарання неповнолітні злочинці. Так, авторським колективом у складі: О. Ярчук, заступник начальника управління соціально-виховної та психологічної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань, Л. Калашник, кандидат педагогічних наук, пошукувач кафедри основ національної безпеки Харківського регіонального інституту Академії державного управління при Президенті України, Н. Калашник, заступник Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань, доктор педагогічних наук, професор, у 2009 році була розроблена і представлена для затвердження *Концепція зміни парадигми діяльності спеціальних виховних установ Державної кримінально-виконавчої служби України*.

У Концепції зазначається, що сьогодні у виховних колоніях для засуджених неповнолітніх створені необхідні, визначені законодавством, умови утримання: вони охоплені загальноосвітнім та професійно-технічним навчанням; в установах створені умови для особистісного розвитку та корисного дозвілля, психологічної та соціальної підтримки

підлітків, їх підготовки до соціально-нормативного життя у суспільстві після звільнення тощо.

Водночас, соціальна переорієнтація системи кримінальних покарань вимагає від Державної кримінально-виконавчої служби України нових кардинальних змін у системі роботи з неповнолітніми правопорушниками у місцях позбавлення волі. Організаційні умови функціонування спеціальних виховних установ Державної кримінально-виконавчої служби не дозволяють забезпечити розвиток та комплексне впровадження нових прогресивних форм підвищення правової захищеності дітей, які перебувають у конфлікті із законом, диференційованих освітніх, виховних та соціальних програм, створенню ефективної системи їх реабілітації. Тому необхідні зміни повинні передбачати не лише перегляд існуючої методики навчально-виховної та соціально-реабілітаційної роботи із ув'язненими і засудженими неповнолітніми, а глибокий аналіз та зміни всього спектру умов (економічних, правових, педагогічних, соціальних, моральних, організаційних тощо) та відносин між суб'єктами цієї сфери суспільного життя.

Для вирішення цих завдань автори пропонують створити принципово нову функціональну *Модель ювенально-виховної центру Державної кримінально-виконавчої служби України* як автономної педагогічної одиниці під егідою Академії педагогічних наук України [7].

Отже, проаналізовані нами стан і проблеми сучасної пенітенціарної політики України стосовно неповнолітніх дозволяє сформувати об'єктивне уявлення про цілеспрямовану й наполегливу діяльність нашої держави у справі докорінного реформування пенітенціарної системи на основі прогресивної пенітенціарної доктрини, з урахуванням передового міжнародного й вітчизняного досвіду та специфіки національної правосвідомості. Основні ідеї та напрями реформування пенітенціарної політики будуть покладені нами в основу розробки та впровадження змісту соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Калюжний Р. А., Сергєєв І. С. Актуальні засади побудови пенітенціарної доктрини та пенітенціарної політики / Р. А. Калюжний, І. С. Сергєєв // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – № 5. – С. 6 – 10.
2. Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України (Матеріали науково-практичної конференції. 25-26 травня 1995 р.) – К. : РВВ КІВС. – 168 с.
3. Яцишин М. Кримінально-виконавча політика і кримінально-виконавче право як засіо державотворення / М. Яцишин // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 106 – 111.

4. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : Дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тетяна Олександрівна Гончар ; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2004. – 211 с.

5. Парфанович І. І. Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми: Дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Іванна Іванівна Парфанович ; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2002. – 218 с.

6. Павлова Є. Що таке ювенальна юстиція? / Є. Павлова // Соціальний педагог. – 2008. – № 7 (19). – С. 13 – 16.

7. Концепція зміни парадигми діяльності спеціальних виховних установ Державної кримінально-виконавчої

служби України / За заг. ред. Н. Калачник. – Режим доступу : www.n-kalashnik.com.ua

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Караман Олена Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, докторант спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: теорія і практика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СПІВПРАЦІ ВЧИТЕЛЯ З ОБДАРОВАНИМИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Людмила КАШУБА (Кіровоград)

В статті розглядаються організаційно-педагогічні умови вчительської взаємодії з обдарованими молодшими школярами. Зазначається значення мнемотехнік у розвитку творчої особистості.

В статье рассматриваются организационно-педагогические условия учительского взаимодействия с одаренными младшими школьниками. Отмечается значение мнемотехник в развитии творческой личности.

Ключові слова: мотивація, індивідуалізація, інтерактивні технології, стратегії навчання, мнемотехніки, педагогічні умови.

На сучасному етапі відбувається нове бачення освітньої філософії: не сприймаються авторитарні принципи педагогіки, натомість пропагуються толерантність і демократизм. Держава не лише підтримує ці зміни, а й виступає ініціатором більшості з них. Так, у Національній доктрині розвитку освіти обґрунтовано завдання оновлення змісту освіти та навчально-виховного процесу.

Школі необхідна така педагогіка, яка б спонукала педагогів та учнів до співпраці, завдяки якій можемо уникати відхилів учня від школи, вчителя від учнів, школи від суспільства.

На думку вчених, необхідно середовище, в якому між вчителем та учнями, їх батьками встановлюються дружні взаєморозуміння і взаємодія, що викликають у дітей позитивні емоції, впевненість у собі, в своїх діях і поступках, коли навіть тяжко, не породжується почуття страху і відчаю. Більшість дослідників стверджують, що загальноосвітнє середовище школи є незбалансоване і в силу цього провокує в ній збільшення дезадаптації школярів (Лихачов Б.Т., Невський І.А., Тубельський А.М. та ін.). До наслідків цього відносяться: страх школи, усної відповіді, виклику до дошки, контрольних і екзаменів, покарання вдома за шкільні неприємності; утрата шкільної мотивації, недовіра до дорослих, реактивні стани, депресії, суїцидні

спроби школярів, психосоматичні захворювання, психоемоційна напруженість дитячого організму веде до різкого зниження його адаптивних можливостей по відношенню до токсичних факторів зовнішнього середовища, аж до різкого посилення мутаційного процесу, тим самим, є джерелом формування різних патологічних генотипів і, далі, захворювань (Лилін О.Т., Доскін В.О. та ін.).

Недостатність змістопідкріплюючих стимулів в загальноосвітньому просторі не дає можливості самореалізації учня, викликає регрес розвитку дітей, що практично не дає шансів дезапованій дитині на шкільний успіх.

Як відомо, навчально-виховний процес повинен будуватися відповідно до потреб особистості та індивідуальних можливостей дітей, зростання їх самостійності й творчої активності. А це вимагає організації навчання відповідно до здібностей, здатності до навчання, таланту дитини. Необхідна переорієнтація на те, щоб створити можливості кожному стати самим собою. В освітньому закладі основи цих важливих змін закладаються безпосередньо на уроці. То яким повинен бути урок у таких умовах?

Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить, що зміни неможливі

без застосування на уроках інтерактивних технологій, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільному обміні думками тощо.

Особистісний підхід до навчально-виховного процесу передбачає певну переорієнтацію свідомості вчителя, погляду на особистість учня та на себе як цінність та самоцінність. Тоді процес набуває особистісного спрямування. А всі зміни в системі освіти повинні розглядатися в контексті удосконаленого уроку, навчання на якому має підпорядковуватися не